

JADIDCHILIK FAOLIYATINING VUJUDGA KELISHI VA UNING MAQSAD HAMDA VAZIFALARI.

SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETINING
DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI
“Tadbirkorlik va Boshqaruv” fakulteti
“Falasafa va Tarix” kafedrası 1-kurs talabasi
TURG’UNBOYEV KAMRON ILHOM O’G’LI

Annostatsiya: Turkistonda jadidchilikning vujudga kelishi. Yangi usul maktablarining tashkil topishi. Jadid bobolarimozning faoliyati. Turkistonda jadidchilikning g’oyaviy jihatdan birlashuvi, jadidlar nazariyalarining ma’no va maznun mohiyatini anglash. Jadid adabiyotlarining vujudga kelishi va ijtimoiy hayotdagi o’rni. Podsho Rossiyasining Turkistondagi jadidchilikning rivojlanishidagi siyosati. Jadid va jadid bobolarimizning modern davlat hokimiyati haqidagi qarashlari va ularning mustaqil O’zbekiston davlatchiligidagi ahamiyati va roli.

Kalit so’zlar: Jadid, yangi usul, usuli saftiya, yosh turklar (gench turklar), demokratik, modern jamiyat, ta’limdagi islohotchilik, “Tarjimon”, qrim tatarlari va etnik o’zbeklar, chor Rossiyasi, Podsho hukumati, sho’rolar davlati, sobiq tuzum. Ozodlik, Tenglik, Adolat, Federativ, “xalq dushmanlari”, “panturkist”.

Tarixdan ma’lumki CHorizm nafaqat Turkistonda balki, butun Rossiyada turkiy xalqlarni ustidan nazorat o’rnatdi taladi, ezdi, jaholat va qashshoqlikka yuz tutdi. Bu xalqlarni, uning boyligini, milliy burjuaziyasini, ziyolalarini uyg’otdi. Turkiy xalqlarning og’ir qismatini birinchi bo’lib, turkey qrim-tatar farzandi **Ismoilbek G’aspirali (Ismail Gaspirinskiy) (1851-1914)** anglab yetdi. U turkiy xalqlarni ilg’or xalqlar darajasiga ko’tarish harakatini boshladi. Hukumat oldiga turkiy xalqlar madaniyatini rivojlantirish, maorifini isloh qilish, maktablarda diniy bilimlar bilan birga dunyoviy bilimlarni ham o’qitish masalalarini qo’ydi. **I.G’aspirali** 1884-yilda o’zining “TARJIMON” gazetasi orqali musulmonlarga murojaat qilib “Eng muqaddas intilish ilmga, maorifga intilishdir, Bilim madaniy turmush (sivilizatsiya)ga yetishish vositasidir”-dedi. Bu bilan u ozodlikka erishish yo’li ma’rifatli bo’lishdir degan fikrni ilgari surdi. Shu yili “yangicha usul”-“usuli jadid”saftiya usuli bilan o’n ikkita Bolani o’qitib 40 kunda savodini chiqardi. U o’z usulini Turkistonga ham tavsiya etdi. “JADID” so’zi arabcha so’z bo’lib, o’zbek tilidagi ma’nosi “yangi” demakdir. Shu manoda yangilik va islohot -chilikka intiluvchilar “jadid” degan nom oldilar. Zero, bu davrga kelib millatni saqlab qolish va istiqloлга olib chiqishda ijtimoiy-siyosiy va madaniy ma’rifiy tarbiya asosiy omil, muhim qurol bo’lib qoldi. Aynan shuni jadidlar ozodlik yo’lidagi harakatning asosi deb bildilar. Demak, jadidchilikning paydo

bo'lishiga birinchidan, Islomdagi taraqqiyparvarlik, ilm-fanga rag'bat va dunyoviylik, ikkinchidan, sharq va g'arbda rivojlangan demokratik milliy-ozodlik va islohotchilik harakatlari ta'siri ham kuchli bo'ldi. Bular XIX asr 90- yillaridan 1917-yilgacha bo'lgan davrda rus sotsial-demokratiklar erishgan g'alabalar va ularning Turkistonga ta'siri Afg'onistonlik Jaloliddin Afg'oniy(1839-1897) va Muhammad Abdolar(1848-1903) asos solgan musulmon dunyosidagi islohotchilik va uyg'onish harakatlari:

Turkiyadagi uyg'onish harakatlari va inqilobiy demokratik voqealar (1908-1909), yosh turklar (monarxiyaga qarshi respublikachilar) XIX 90-yillarida Turkistonda jadidchilik harakati paydo bo'ldi. Bunga yuqoridagi holatlar shuningdek, Ismoilbekning Turkiston General-Gubernatori N.O.Rozenbaxga maktub yo'llashi va 1893-yilda Toshkent, Samarqand, Buxoroda bo'lishi katta turtki berdi. Turkiston jadidlari safida M.Behbudiy, A.Shakuriy, Nosirxon To'ra, A.Avloniy, A.Fitrat va boshqa ko'plab millat fidoiylari, vatanparvarlari bore edi.

Turkistonda jadidchilik harakati va jadidlar tarixi davrlari.

Birinchi davr. XIX asr 90-yillaridan 1917-yil fevraligacha, o'z navbatida 3 davrga bo'linadi:

XIX asr 90-yillari – 1905-yil. Jadidchilikning paydo bo'lishi va muntazam harakatga aylanishi:

1905-1909-yillar. Harakatning nisbatan tez va qarshiliksiz rivojlanish.

1906-1916-yillar. Harakatning chorizimning ozodlik, demokratiya va inqilobiy kuchlarga qarshi kurashni kuchaytirgan davrda rivojlanishi.

Ikkinchi davr. 1917-yil fevraldan 1929- yilgacha. Bu davrni ham 3 davrga bo'lamiz.

1917- yil fevral- oktabr

1917-yil noyabr 1924-yilgacha

1925-1929-yillar:

Jadidlarning maqsadlari:

- a) Maorifni isloh qilib, aholini, ayniqsa yoshlarni savodli va ma'rifatli qilish.
- b) Yangi usul maktablari ochib, ular uchun darslik va qo'llanmalar yozish.
- v) O'lkada zamonaviy (yevropacha) oliy ta'limni yo'lga qo'yish.
- g) ma'naviy tarbiyaga e'tiborni kuchaytirish, adabiyot va san'atni rivojlantirish.
- d) Siyosiy tashkilot(partiya)larga uyushish va aniq maqsad yo'lida kurashish.

Jadidlarning g'oyalari:

Ozodlik, Tenglik, Adolat – shu maqsad yo'lida Turkiston musulmonlarga siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar g'oyasini singdirish, o'lka xalqini yagona g'oya, maslak va fikr asosida birlashtirish.

Boshqa mamlakatlarning mustaqillik va demokratiyaga asoslangan tajribasini o'rganish. Turkiston xalqlari orasida mavjud ixtiloflarni yo'qotish.

Turkistonda Rossiya Federativ Demokratik Respublikasi tarkibida milliy

hududiy – fedrativ-demokratik Respublika tashkil etish.

Ko'rinib turibdiki, jadidlar tenglik va ozodlikka qon to'kmasdan tinch yo'l bilan ya'ni ma'rifat va siyosiy ong tafakkurni rivojlantirgan holatda o'tish tarafdori edilar. Bu shundan dalolat beradiki Turkistonda jadidchilikning mo'tadil qarshilik ko'rsatish g'oyalari, jahon tarixida Gandizm tamoillari va tushunchalari shakllanishidan bir muncha oldin mavjud bo'lgan hamda siyosiyatga tatbiq etilgan.

Ammo Sovet tarixi fanida jadidlar va jadidchilik harakatiga "milliy burjuaziya sinfi mafkurachisi, hatto "xalq dushmani" deb b aho berildi

Bu harakatni soxtalashtirish bo'lib, haqiqatdan uzoq edi. Bugun biz uning tog'ri bahosini berib, ozodlik va mustaqillik uchun kurashchilar deb atamoqdamiz. Millat istiqbolini o'ylovchi tarqqiyparvar kuchlar xalqning deyarli barcha tabaqalari - hunarmand,dehqon,savdogar,mulkdor,ulamolar orasida mavjud edi. Ziyolilar dastlab chorizmga qarshi kurashni xalqni asriy qoloqlikdan uyg'otishni siyosiy-ma'rifiy jabhadan boslashga qaror qildilar.

Jadidchilik harakati ana shunday tarixiy bir sharoitda Turkiston mintaqasida rivojlanish uchun qulay zamin topdi. Jadidlar orasidan yetuk olimlar, sanoat va ziroatchilik sohalarining zamonaviy bilimdon mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqib, yurtni obod va Vatanni mustaqil ko'rishni orzu qildilar hamda shu yo'lda fidoiylarcha kurashdilar. Jadidlarning Turkiston mustaqilligi uchun kurashda asosan quyidagi yo'nalishlar ustuvor edi.Yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish qobiliyatli yoshlarni chet elga yuborish, turli ma'rifiy jamiyatlar va teatr turpalarini tuzish: gazeta va jurnallar chop qilish xalqning ijtimoiy-siyosiy ongini yuksaltirish bilan Turkistonda milliy demokratik davlat qurish. Jadid ziyolilarining kuchli partiyasi tashkil qilingan taqdirdagina bu ishlarni amlga oshirish mumkin edi. Jadidchilikning asosiy g'oya va maqsadlari quyidagilar edi: Turkistonni o'rta asrlarga xos qoloqlik va diniy xurofotlardan ozod etish, shariatni isloh qilish, xalqqa ma'rifat tarqatish, Turkistonda muxtoriyat hukumatini barpo etish uchun kurash, Buxoro va Xivada kostitutsaviy monarxiya va parlament, keyinchalik demokratik Respublika tuzumini o'rnatish orqali ozod va faravon jamiyat qurish, barqaror milliy valyutani joriy qilish va milliy qo'shin tuzish, Toshkent, Farg'ona, Buxoro, Samarqand va Xivada hur fikrli va taraqqiyparvar kishilarning ayrim guruhlari tomonidan ochilgan madaniy-ma'rifiy yo'nalishdagi jamiyat va uyushmalardan jadidchilik harakati shakllanadi. Turkistonda jadidchilik harakatini vujudga kelturuvchilar tepasida M.Behbudiy, A.SHakuriy(SHukuriy), S.S.Azjiy(Samarqand),M.Abdurashidxonov, A.Avloniy, U.Asadullaxo'jayev (Ubaydulla Xo'jayev), Toshpo'latbek Norbo'tabekov (Toshkent), Fitrat, F.Xo'jayev, U.Po'latxo'jayev, A.Burhonov, S.Ayniy, A.Muhitdinnov, (Buxoro), O.Mahmudov, Hamza, Cho'lpon, I.Ibrat, M.So'fizoda (Farg'ona vodiysi), Polvonniyoz hoji Yusupov, Boboohun Salimov(Xiva jadidlari) turardi. Turkiston mintaqasidagi Jadidchilik harakati, tarqalish joyi va yo'nalishiga

ko'ra uchga bo'linadi: Turkiston, Buxoro va Xiva jadidchiligi. Turkiston jadidlari bilan Buxoro va Xiva jadidlari o'rtasida bir muncha tafovut bor. Turkiston o'lkasidagi Jadidchilikning ijtimoiy asosini ziyolilar tashkil qildi. Ular chor Rossiyasi mustamlakachiligiga qarshi kurashning oldingi saflarida turib, chorizmning xom ashyo manbaiga aylantirilgan. Turkistonning dastlab muxtor, so'ng mustaqil davlat bo'lishini yoqlab chiqdilar.

Ma'rifatning lug'aviy ma'nosi bilish, tanish, Bilim demakdir.

Boshqacha aytganda ma'rifat bilmoq, kishilarning ong bilimini, madaniyatini oshirishga qaratilgan ta'lim tarbiya jarayonidir. Ma'rifat so'zininng ko'pchilikdagi ma'nosi ma'orifdir. Ko'rinadiki, jadidchilik, ma'rifatchilik ham millatni ma'rifatli qilish, ma'naviyatni yuksaltirish maqsadlarida yuzaga kelgan buyuk tarixiy harakatdir. Jadidchilik yangilanish yangi usul ma'nosini anglatadi. U yangi zamonaviy maktab, matbaa, milliy taraqqiyot usullari, yo'llari tarafdorlarining umumiy nomi

Jadidchilikning asosiy g'oya va maqsadlari:

Turkistonni o'rta asrchilik, feodal qoloqlik, xurofotlardan ozod qilish, "usuli qadim"ni inkor etgan holda o'lkani, xalqni, millatni zamonaviy taraqqiyot yo'liga olib chiqish, milliy davlat bunyod etish, konstitutsion parlament va Prezident idora usulidagi ozod va farovon jamiyat qurish, turkiy tillarga davlat tili maqomini berish, milliy qo'shin tuzish va boshqalardan iborat. Jadid ziyolalari erk, istiqloqga erishish uchun milliy ongni o'stirish zarurligini payqadilar. Shu orqali milliy uyg'onish yasamoqchi bo'ldilar. Buni esa ta'lim va tarbiyada – ma'rifatda deb bildilar. Jadidlar ya'ni ma'rifatchilar millatning ma'muriy kamoloti yo'lida o'zining butun kuchi va iste'dodoni safarbar etishga tayyor bo'lgan fidiylar edi.

Jadidlar millatni qoloqlik, xurofot botqog'idan olib chiqish uchun harakat qilganlar, bunda shariatga qat'iy rioya qilish orqali maktab va madrsalarda ta'lim berish tizimini dunyoviy ilmlar berish asosida isloh qilish g'oyasini ilgari surganlar va bu borada o'zlari amaliy harakat namunasini ko'rsatganlar.

Xullas, jadidchilik XIX asr oxiri va XX asr boshlarida milliy uyg'onish va milliy ong uyg'onishida katta rol o'ynagan. Jadidchilik g'oyalarini uning yorqin vakillaridan Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon, A.Qodiriy, A.Avloniy, Munavvarqori, F.Xo'jayev, So'fizoda, Tavallo, I.Ibrat kabilar g'oyat og'ir sharoitlarda targ'ib etishga harakat qilganlar. Jadidchilarning qismati chor hukumati, xonliklar davrida va ayniqsa sobiq sho'rolar tuzumi davrida nihoyatda fojiali bo'ldi. Ularning ko'pchiligiga yuqorida bayon qilingan talablari uchun millatchi, "panturkist" degan tamg'a bosilib, qatag'pn qilindi. Jadid g'oyalari va harakatiga qora chiziq tortildi. Jadidchilikning tor-mor qilinishi turkiy millatlarning jahon miqyosida tanilishini yana bir asrga orqaga surdi. Jadidchilik bir asr davomida avval komunistik g'oyaning tazyiqida keyinchalik esa, iskanjasida bo'lib, to'la ravishda namoyon bo'la olmadi. Ularning zaminlari tarzini shaklanishini tarzini o'rganishga intilganlar ham taz'yi q ostiga olindi. Uni o'rganishga

intilganlar ham ta'qib qilindi. Mustaqillik sharofati bilan Turkiston xalqlarining erki, milliy davlatchilik g'oyalari, ma'rifati uchun kurashgan vatanparvarlarning muborak nomlari tiklandi asralari chop etildi. Jadidlarning o'lmas g'oyalar bo'lgani uchun ham mustaqillik bilan birga hayotimizga kirib keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Otamurotov S, Ramatov J, Xusanov S. Ma'naviyat asoslari . O'quv qo'llanma. A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. – Toshkent, 2002.
2. Imomnazarov M. Saidov M. Milliy taraqqiyotning ma'naviy-axloqiy asoslari. O'quv qo'llanma -Toshkent: "Akademiya" 2005.
3. Umarov E. Abdullayev M. Ma'naviyat asoslari. O'quv qo'llanma.-Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi.2006.
4. Milliy ma'naviyatimiz asoslari.O'quv qo'llanma. "O'zbekiston fayltarasuflari milliy jamiyati" nashriyoti .-Toshkent 2006.
5. Erkayev A. "Ma'naviyatshunoslik" 1-jild ma'naviyat ontalagoyasi va fenomonologiyasi Monografiya -Toshkent "Ma'naviyat" 2018.
6. Erkayev A. "Ma'naviyatshunoslik" 2- jild Ma'naviyat metodologiyasi va praksiologiyasi Monografiya-Toshkent."Ma'naviyat"2018
7. Mirziyoyev SH.M Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz Toshkent. "O'zbekiston" NMIU,2017.